УДК: 37.373.6:51
DOI:10.58494/esai.25(10).2025.27

Зикирова Гулайым Абдылдаевна,
п.и.к., доцент, ОшТУ,
zikirova61@bk.ru
Мамажанова Айжамал Насиржановна
магистрант, ОшТУ

Зикирова Гулайым Абдылдаевна
к.п.н., доцент, ОшТУ,
zikirova61@bk.ru
Мамажанова Айжамал Насиржановна
магистрант, ОшТУ

Zikirova Gulayim Abdyldaevna,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor,
Osh University of Technology,
zikirova61@bk.ru
Mamazhanova Aizhamal Nasirzhanovna
master's student
Osh University of Technology

СОЦИАЛДЫК ТААНЫМДЫН ПСИХОЛОГИЯСЫ

Аннотация. *Макалада окутуунун жана тарбиялоонун максаттарын жана маселелерин, анын каражаттарын жана методдорун, алардын практикага ашыруу жолдорун карайт. Ошондой эле педагогикалык изилдоолордун предметине билим берүүнүн жалпы актуалдашуу мазмуну кирет. Социалдык психология болсо адамдын топтогу жүрүм-туруму, адамдын башкаларды кандай кабыл алаары, башкалар менен баарлашуусу жана аларга таасир этүүсүн карайт. Студенттерди окутуу менен тарбиялоонун психологиялык жактары менен байланышкан билим берүүнүн инсандык өзгөчөлүгү, инсандар аралык байланыш аспекттилери педагогикалык психологдордун кызыкчылыгы болуп эсептелинет. Билим берүүнүн психологиялык аспектилеринде түрдүү курактагы студенттердин окутуу-тарбиялоонун таасирлерин кабыл алуусу жана бекитүүсү, ошол таасирлердин студенттин интеллекттик жана инсандык өнүгүү мыйзамдарына дал келүүсү, окутуучулар жана студенттердин ортосундагы оптималдашуусу өз ара мамилелерди түзүүсү камтылган.*

Түйүндүү сөздөр: *социалдык психология, окутуу, интеллекттик, таанып билүү, туруктуулук.*

ПСИХОЛОГИЯ СОЦИАЛЬНОГО ПОЗНАНИЯ

Аннотация. *В статье рассматриваются цели и задачи обучения и воспитания, его средства и методы, пути их реализации на практике. Также предметом педагогических исследований является содержание общей актуализации образования. С другой стороны, социальная психология рассматривает поведение человека в группе, то, как человек воспринимает других, общается с другими и влияет на них. Интерес педагогических психологов представляют аспекты межличностного общения, особенности личности в образовании, связанные с психологическими аспектами обучения и воспитания студентов. Психологические аспекты образования включают в себя восприятие и утверждение учащимися разных возрастов эффектов обучения и воспитания, соответствие этих эффектов законам интеллектуального и личностного развития учащегося, а также создание оптимизированных взаимоотношений между преподавателями и учащимися.*

Ключевые слова: социальная психология, обучение, интеллект, познание, устойчивость.

PSYCHOLOGY OF SOCIAL COGNITION

Annotation. This article discusses the goals and objectives of education and *upbringing, its means and methods, and ways to implement them in practice. Also, the subject of pedagogical research is the content of the general actualization of education. On the other hand, social psychology considers the behavior of a person in a group, how a person perceives others, communicates with others and influences them. Educational psychologists are interested in aspects of interpersonal communication, personality traits in education related to the psychological aspects of student learning and upbringing. The psychological aspects of education include the perception and affirmation by students of different ages of the effects of learning and upbringing, the compliance of these effects with the laws of intellectual and personal development of the student, as well as the creation of optimized relationships between teachers and students.*

Key words*: social psychology, learning, intelligence, cognition, resilience.*

Киришүү

Коомдук таанып билүү-бул өзү жана башка адамдар жөнүндө, ошондой эле коомдогу жашоонун баалуулуктары, ченемдери, мыйзамдары жана эрежелери жөнүндө дайыма билимге ээ болуу жөндөмдүүлүгү болуп саналат. Адам төрөлгөндөн баштап социалдык кырдаалга байкоочу, катышуучу жана кийинчерээк алардын жаратуучусу катары киргизилгендиктен, ал адамдын өзүнө да анча байкалбайт. Биздин бардык убактыбыз, бардык ойлорубуз башкалар менен болгон мамилебизди ээлеп, алар жана өзүбүз жөнүндө чечим чыгарат. Шарттуу түрдө социалдык таанып билүүнү күнүмдүк жашоодо эки бөлүккө бөлүүгө болот: коомдук таанып билүү башка адамдарды түшүнүү катары жана социалдык таанып билүү адамдардын мамилелерине байланыштуу социалдык кырдаалдарды түшүнүү катары.

Өмүр бою биз билбей туруп, байланышты сактоону, жөнөкөй сүйлөшүүлөрдү жана бизнестик сүйлөшүүлөрдү жүргүзүүнү, сүйүүнү, боорукердикти, жардамды кабыл алууну, чогуу иштөөнү, социалдык маселелерди чечүүнү, жаратууну, атаандашууну жана башкаларды үйрөнөбүз. Эң негизгиси, таанып-билүү мүмкүнчүлүктөрү чектелүү болгон күндө дагы, адам социалдык мамилелерди бардык татаалдыгы менен өздөштүрүп, ал тургай коомдо ийгиликтүү иштей алат. Адамдын социалдык таанымынын өзгөчөлүктөрүнө төмөнкүлөр кирет:

- адам өзү жана өзүнүн муктаждыктары жөнүндө башкаларга билдирүү үчүн зарыл болгон тутумдарды ойлоп табуу мүмкүнчүлүгү;
- жаңы маалыматты баалоо жана предметтер жана кубулуштар жөнүндө болгон билим менен байланыштыруу;
- социалдык таанып-билүү адамдардын күнүмдүк баарлашуусу менен шартталат жана табигый сүйлөшүү аркылуу жаралат;
- жалпылоо мүмкүнчүлүгү;
- коммуникативдик таланттуулуктун денгээли.

Коомдук таанып билүү - бул адамдын сот ишинде жана чечим кабыл алууда башка адамдар жөнүндө маалыматты тандоо, колдонуу жана чечмелөө жөндөмү менен байланышкан иш-аракети. Башка адамдардын журуш — турушунун себептерин кантип тушундуробуз. Г.М.Андреева тышкы жана ички атрибуция (атрибуция (лат. attributum – касиет, таандыктык) – колу коюлбаган, белгисиз көркөм чыгарманын кайсы мектепке, мезгилге, өлкөгө, кимдин калемине таандык экенин аныктоо) деп атаган тыянактын эки түрү бар деген жыйынтыкка келген. Ал уулун урушкан атанын жүрүм-турумуна эки мүмкүн болгон баа берүү аркылуу өз оюн көрсөткөн [1].

Биринчи учурда, биз атаны балдарды тарбиялоону билбеген катары баалайбыз. Биз анын жүрүм – турумун ички себептер менен түшүндүрөбүз - анын инсандык өзгөчөлүктөрү, мүнөзү жана дүйнө таанымы, б.а. анын иш-аракетинин себеби өзүндө деп эсептейбиз. Бул ички атрибуция. Бирок биз кырдаалды башкача чечмелей алабыз: мисалы, уулу унаа сүзүп кетиши мүмкүн болгон жолдун жээгине чыкты. Бул учурда, анын атасы башка миңдеген ата-

энелердей эле катуу айтуу же коркутуп коем деген менен же башкача айтканда, атасынын жүрүм-туруму баланын өмүрүнө коркунуч туудурган жагдай болушу мүмкүн. Бул тышкы атрибуция, анткени ал түзүлгөн кырдаалга жараша болот. Демек, атрибуция теориясы - бул адамдардын башкалардын жүрүм-турумун кантип түшүндүрөрү жөнүндө теория: алар иш-аракеттердин себебин адамдын ички диспозицияларына (туруктуу сапаттар, мотивдер, мамилелер) же тышкы кырдаалдарга байланыштырабы.

Социалдык дүйнөнү түшүнүүдө жана чечмелөөдө психологдор акыл-эс деңгээлинде үч жалпыланган мүнөздөмөнү табышты:

1. Туруктуулук тенденциясы. Адам эмне үчүн мындай иш-аракет кылганын түшүнүүгө аракет кылып, ал адам башка жагдайларда кандай болгонун эстейбиз.

2. Ырааттуулук тенденциясы. Алынган маалымат конкреттүү адамдын сапаттары менен байланышканбы (ички себептер) же ал өзүнүн пайдасына колдоно ала турган кырдаал менен аныкталганбы (тышкы себептер) өзүбүз үчүн тактоого аракет кылабыз.

3. Бир добуштан же консенсус тенденциясы. Ушундай кырдаалда башка адамдардын жүрүм-туруму жөнүндө маалымат чогултууга аракет кылабыз.

Негизги атрибуция катасы - бул инсандык факторлордун маанисин апыртуу жана адам иш-аракет кылышы керек болгон кырдаалдын маанисин баалабоо тенденциясы. Социалдык таанымдагы тенденциялар (бир жактуулук, объективдүүлүк). Социалдык психологдор биздин түшүндүрмөлөрүбүзгө көп таасир эткен үч жалпыланган тенденцияны табышты:

- Байкоочу - адамдын тенденциясы адамдардын башкалардын иш-аракеттерине башкача баа беришинде. Алар аткаруучунун ролун болсо, анда, тигил же бул иш-аракеттерди жасап, алар кырдаалдын таасирине таандык умтулушат. Бирок, эгерде алар байкоочу ролунда болсо, анда алар ошол эле аракеттерди аткаруучунун туруктуу инсандык диспозицияларына байланыштырышат. Башкача айтканда, мен, чынчыл асыл жана жакшы жигит, кырдаалдын таасири астында жаман иш кылууга аргасыз болом. Жана башкалар жаман иш кылышат, анткени алар абийирсиз, ач көз, карьерист ж. б. Алар мүнөздүү терс сапаттардан улам байкалган кырдаалда жаман иштерди жасашат. Ошентип, алар ар дайым иштешет [1].

Изилдөө көрсөткөндөй: а) тесттин ийгиликтерин жана ийгиликсиздиктерин баалоодо студенттер башкалардын натыйжаларын жөндөмүнө жараша, ал эми тесттин татаалдыгына жараша өз натыйжаларын түшүндүрүшөт; б) психологиялык экспериментке ыктыярдуу катышкан студенттер өзүлөрүнүн катышуусун ушул изилдөөнүн маанилүүлүгүнө байланыштырышат жана байкоочу катары башкалардын катышуусун алардын ушул сыяктуу эксперименттерге катышуу тенденциясынын көрүнүшү катары баалашат; в) курдаштарынын жүрүм-турумун байкап, студенттер адам байкалган кырдаалда кандай иш кылса, ошондой рухта иштей берет деген жыйынтыкка келишет, бирок аткаруучу катары алар мындан ары башкача иш кылат деп ишенишет; г) досу эмне үчүн ошол кызды жана ошол адистикти тандайт деп жооп берүүнү суранган студенттер бул алардын досунун сапаттарына байланыштуу деп түшүндүрүшөт, бирок өздөрүнө келгенде, алар кыздын же адистиктин сапаттары менен өз тандоосун түшүндүрүшөт; д) адамдар өздөрүнө караганда башкаларга көбүрөөк инсандык сапаттарды беришет [2].

Өзүбүздү таанып-билүүдөгү тенденциябыз өзүбүз жөнүндө ой-пикирибизди сактоо жана өркүндөтүүдөн турат. Эгоцентрдик ой жүгүртүү бардык адамдарга мүнөздүү жана бул адам өзүн окуялардын борборунда болуп, окуялардын өнүгүшүндө чоң роль ойнойт дегенди билдирет. Өзүн-өзү мактаган тенденцияда, эгер ийгиликтүү болсо, адамдар анын себептерин белгилешет, ал эми ийгиликсиз болсо, жагдайларды күнөөлөшөт. Адамдар өздөрүн позитивдүү кабыл алышат жана терс сапаттары бар экенин четке кагышат.

Аялуу сезимден жана сөзсүз өлүмдү билүүдөн сактануу үчүн коргоочу атрибуттарды түзүү. Адам өлгөнүн, ооруп калышы мүмкүн экендигин, жаман окуялар болушу мүмкүн экендигин моюнга алуу өтө кыйын. Алардын коргонуу формаларынын бири - бул адам бардык жаман нерселер башка адамдарда болот деп ырастаган атайын атрибуттарды түзүү, бирок алар менен эмес. Коргонунун биринчи формасы - реалдуу эмес оптимизм. Адамдар жакшы нерселер алар менен, ал эми жаман нерселер башкалар менен болот деп ишенишет. Коргоонун

экинчи формасы - адилеттүү дүйнөгө ишенүү, ар бир адам өз эмгеги менен алат, ошого жараша жаман окуялар жаман адамдарда, жакшы адамдар жакшы болот деп ишенүү. Адамдардын мамилелери жана кырдаалдары жөнүндө социалдык билим – бул адамдын күнүмдүк мамилелеринде жана башка адамдар менен болгон мамилелеринде ишке ашырылуучу коомдук жашоонун бардык аспектилерин түшүнүү, өздөштүрүү жана чыгармачылык менен көбөйтүү болуп саналат. Ой жүгүртүүнүн социалдык-психологиялык түрү - белгилүү бир көз караш, адам өзү жана аны курчап турган дүйнөдө байкай ала турган окуяларды, кубулуштарды, абалдарды кабылдоо жана түшүндүрүү ыкмасы; адамдын башка адамдар менен натыйжалуу баарлашуу, өзү менен ийгиликтүү тил табышуу жөндөмдүүлүгү [2].

Социалдык психология - адамзат цивилизациясынын өнүгүшүнүн азыркы этабында төмөнкүдөй формаларда берилген маданий көрүнүш: жашоо социалдык психологиясы (каада-салттар, ырым-жырымдар, макал-лакаптар, анекдоттор ж.б. Илим катары коомдук психологиянын пайда болушунун өбөлгөлөрү, илим катары коомдук психология заманбап маданиятынын өнүгүшүнүн кийинки этаптарында гана пайда болот. Адамдын социалдык мамилелерге терең психологиялык кошулуусу, андагы субъективдүү эрүү бул мамилелерди объективдүү, ажыратылган талдоого тоскоол болгон. Кайра жаралуу доорунан баштап, эркин социалдык жана жеке тандоонун шартында, ой жүгүртүүнүн жаңы түрү пайда болот, ал шарттуу түрдө жеке-психологиялык деп аталат. Бул илимий коомдук психологиянын пайда болушу үчүн абдан маанилүү психологиялык шарты болуп саналат [4].

Илимий билимдин бир катар башка тармактары да адамдардын социалдык жүрүм-турумунун айрым аспектилерин изилдөө менен алек экени белгилүү. Мындай изилдөөнүн бир нече деңгээлин аныктоого болот. Анализдин социалдык деңгээли (б.а. коомдун бүтүндөй мүнөздөмөлөрүн билдирет). Муну менен изилдөөчүлөр социалдык жүрүм-турумдун жалпы түрлөрүн түшүнүүгө аракет кылышат. Бул ыкмага ылайык, социалдык жүрүм-турум экономикалык төмөндөө, таптык чыр-чатактар, атаандаш этникалык топтордун кагылышуусу, айрым региондордогу түшүмдүн жетишсиздиги, мамлекеттик саясат же технологиялык өзгөрүүлөр сыяктуу факторлор менен түшүндүрүлөт.

Социалдык анализдин максаты - кеңири социалдык таасирлер менен жалпы социалдык жүрүм-турум түрлөрүнүн ортосундагы байланыштарды ачуу. Жеке анализдин деңгээли көбүнчө инсандык психологияда жана клиникалык психологияда колдонулат. Бул жерде адамдардын жүрүм-туруму берилген адамдын уникалдуу өмүр баянынан жана анын психологиялык өзгөчөлүктөрүнөн түшүндүрүлөт. Бул ыкмага ылайык, инсандык сапаттар жана мотивдер эмне үчүн тигил же бул инсан өзүн белгилүү бир жол менен алып жүрөрүн жана эмне үчүн эки адам бир эле кырдаалда такыр башкача реакция кылышы мүмкүн экенин түшүндүрүшү мүмкүн. Социалдык психологдор, россиялык изилдөөчү А.Л.Свенцицкийдин пикири боюнча, алардын көңүлү инсандын учурдагы социалдык абалына бурулат [6].

Социалдык кырдаалга белгилүү бир чөйрөдөгү башка адамдар, алардын мамилеси жана жүрүм-туруму, ошондой эле берилген инсанга болгон мамилеси кирет.

Америкалык изилдөөчү Ф.Зимбардо социалдык-психологиялык мамиленин негизин төрт аныктоочу мүнөздөмө түзөт деп белгилейт. Биринчиден, психологиялык болгондуктан, ал адамдын жүрүм-турумуна жана психикалык процесстерине багытталат. Социологиянын көңүлү топторго жана коомдук институттарга бурулат. Байланыш теориясы негизинен маалыматты берүү процессинин түзүлүшүн жана мазмунун изилдөө менен алектенет. Алардан айырмаланып, социалдык психология адамдын башында эмне болуп жатканына жана анын ойлоруна, сезимдерине жана иш-аракеттерине башка адамдар кандай таасир этет [3].

Социалдык-психологиялык мамиленин экинчи аныктоочу өзгөчөлүгү-жүрүм-турумдун кырдаалдык себептерине басым жасоо. Социалдык психологиянын негизги принциби жөнөкөй: ичибизде болуп жаткан нерселердин бардыгы (психологиялык процесстер) биринчи кезекте тышкы факторлор менен аныкталат. Өзгөчө маанилүү фактор - бул башкалардын айткандары же кылгандары, ошондой эле адамдын мурунку тажрыйбасынан келип чыккан конкреттүү кырдаалдын мүнөздөмөлөрү, алардын аң-сезиминде болуп жаткан

окуялардын конкреттүү чечмелөөлөрүн жана тиешелүү жүрүм-турум үлгүлөрүн активдештирет [5].

Социалдык психологиянын негиздөөчүлөрүнүн бири А.Л.Свенцицкий экинчи компоненттин маанисин баса белгилешет — кырдаалдын күчү, бирок алар дагы эле жүрүм-турумдун акыркы сценарийинде жеке диспозициялар аткарган ролдун маанилүүлүгүн моюнга алышат. Баарынан маанилүүсү, социалдык психологдор социалдык кырдаалдар адамдын мамилелерине жана башка мүнөздөрүнө кандай таасир этет жана бул жагдайлар көбүнчө жүрүм-турумга жана ой жүгүртүүгө ушунчалык олуттуу таасир эте алат, алар адамдардын ортосундагы жеке айырмачылыктарды тегиздеп, баарыбызды ошол эле кырдаалда окшош реакция кылууга мажбурлайт. Социалдык психологиянын үчүнчү аспектиси-субъективдүү кабылдоого басым жасоо. Көбүнчө, социалдык кырдаалды жекече чечмелөө объективдүү чындыкка караганда көбүрөөк маниге ээ [6].

Корутунду

Жогоруда талкууланган социалдык-психологиялык кубулуштарды түшүнүү үчүн ар кандай ыкмалар бири-бирине карама-каршы келбейт. Алардын ар бири социалдык-психологиялык анализдин бир гана тарабын билдирет. Ошондуктан, бул ыкмаларды бири-бирин толуктап турган катары кароого болот. Ушул ыкмалардын бардыгынын айкалышы гана, аларды комплекстүү колдонуу социалдык психологиянын тигил же бул кубулушун ар тараптуу изилдөөнү камсыз кылат.

Ошентип, балдар агрессияны чондордун ар кандай агрессивдүү жүрүм-турумун байкап үйрөнүшөт. Бул агрессия адамга мүнөздүү касиет эмес (көпчүлүк ишенет), бирок айлана-чөйрөнүн таасиринен келип чыгышы мүмкүн деген жобону колдойт. Жеке жүрүм-турумдун маанилүү аныктоочу факторлору катары ишенимдердин, күтүүлөрдүн, тандоонун жана өзүн-өзү бекемдөөнүн ролу баса белгиленет. Демек, инсандын социалдык жүрүм-турумунун детерминанты катары өткөн мезгилдеги окутуу тажрыйбасына басым жасалат деген тыянак чыгарууга болот.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Андреева Г.М. Психология социального познания. Учебное пособие. – М.: Аспект-пресс, 2004. – 288 с.
2. Битянова М.Р. Социальная психология: Учебное пособие. 2-е изд., перераб. – СПб.: Питер, 2008. – 368 с.
3. Зимбардо Ф., Ляйппе М. Социальное влияние — СПб.: Питер, 2001. — 448 с.
4. Минбаев К., Закиров А. Психология: Окуу китеби / КР Билим Берүү жана Илим Минги; ОшМУ.- Ош, 2010.- 255б. ISBN 978-9967-602-61
5. Социальная психология: Хрестоматия: Учебное пособие для студентов вузов / сост. Е. П. Белинская, О. А. Тихомандрицкая. — М: Аспект Пресс, 2003. - 475 с.
6. Свенцицкий А.Л. Социальная психология: Учебник. -М.: Проспект, 2003. - 336 с.